

ТАРЫЛГАГА АМДАН БЕЛЕТКЕНИР

УДУРТУЛГА, ХАРЫЫСАЛГА

Советтерниң өтчөттүг сессиялары

Тываның таражылары юбилейлик чылда кезде ажил-агый кулдууларынын чагай джудун естуреп, куннеге тараа садар планын чедишкенини куусеткен. Бу чылдыг ба бурдунден алган ортумак джужут республикага нитизи-биле 13,2 центнер, азы эртен чылдымдан 2,2 центнер хей болган.

Республиканың таражыларынын мурунда ам келир чылдыг тарыалыга механизатор кадрларны болган бутту тарыалга техникасын ой-шанда болган бурун белеткээр эзелчегин соруга салдыган. Келир чылдын чаксы хову ажилдарына Тываның совхозтары болган колхозтары 1760 тракторну, 1181 андыларны, 1368 трактор сеалказы, 305 кулдууторну болган эске-даа хой кезде ажил-агый техникасын белеткээр планын. Бутту тракторларын 40, андыларнын 37, сеалкаларын 40 хуузуу бо чылдын дорту кварталдыга септеерин планнаган. Мычарга бо чылдын декабрь 18-те медэ-биле алырга, кварталда тракторлар септеер план 68,4 андыларнын — 57, сеалкаларын — 64,6 хуу куусеттинген.

Бо ажилды Танды, Каа-Хем районнарын механизаторлары эки чорудуп, квартал планын кууседир чокушлай бергенер. Ынчалза-даа

«Тыла», «Чыраа-Бажы», СӨКП ХХII сьезинин, «УТКА 25 чылды», «Тес-Хем» мишка уугу совхозтар септегеже дыка озадан кирген, бо ажилды кончут шупшени, организаци чок чорудуп, септегенни шынарыча кошканын кичээли салып келгенни түнеленде, кварталда тракторлар септеер план 30, андыларнын — 70-даа хуу чедир куусеттинген.

Техника септеер ажилга республиканың бутту ажил-агыйларынын болган «Сельхозтехника» каттыжымшыкынын септеге мастер-скаларга хаара туттуунга-даа болза, Танды, Улуг-Хем районнарын чамды ажил-агыйлары тракторларны каттыжымшыкынын мастер-скаларынча ууктедириникини чорудуп турар. Каттыжымшыкынын чамдык мастер-скаларында септечилер чет-челетинмен, оларнын ажилдар чедирин белеткетишкен, септеер болган септеер техника хуузел алып комиссияларны тускай эртемнигерден болган муракчы механизаторлардан тургуспаан, септеге сезонунда доктамаал ажилдан турар контролдерин быжылдаан. Республиканың он тараала чери—Танды механизаторларнын кыйгырым дегирки дээш социалистик чарышты каттыжымшыкынын болган он районнар-

терин илередирин магадылар. Чаксы хову ажилдарын чедишкенини чорударына ийи эзелчегин ажилды организастаары чугула. Бо соругага республиканың ажил-агыйларына нитизи-биле 3600 механизатор кадр херек, а амгы уеде 3153 механизатор бар, 447 кижичетпес. Механизация училдиси 450 механизаторну белеткен ундур ардагалы, а дорту ай хуусаалыг курстарга 50 кижини немей өрөткеш, механизатор кадрларын четчелен болур. Ам уеде механизаторларнын мергежилни бедир өөртенге чоруп турар. Республиканың бутту механизаторларнын иштинден 142 кижичетпес, 510 кижичетпес разрядтын механизаторлары болуп турар. Кышкы уеде ам-да 650 кижини бирги, ийгилиг кастагага джаадыры-биле белеткээр. Ынчанган бирги болган ийгилиг кастагага джааган, бектик мергежилдик механизаторлар бутту механизаторларнын 35 хуузуу чедер. Механизаторларнын мергежилни бедир курстар Каа-Хем, Танды, Улуг-Хем болган эске-даа районнарын ажил-агыйларында тургустунган. Кезде ажил-агый ажилдакчыларынын мергежилни бедир республиканың төп школына 60 механикти, 30 адикти-мастерни белеткээрин керуп турар. Бо ажилды 1968 чылдын январдан эгелеп боттандырып эгелеер.

Кезде ажил-агый министрствозунга октябрь, ноябрь айларда болуп аркени семинарларга нефть складтары ардегелчээр 17, электрик 22 кижини мергежилни бедиткен. Амгы уеде трактор-хову бригадаларынын ажилын удурутуп 25 кижини белеткен турар.

Бо хуннерде чер ажилдакчыларынын кичээлгеинин түвде келир чылдын хову ажилдарына белеткээр чоруп турар. Механизатор кадрларын болган техниканы, кезде ажил-агый кулдууларынын узетишери кайсы херек тынамчалыг белеткээр алырыстан келир чылдын джудунуун салым-чолу кол хамааржыр. Ажил-агыйларын удурутукчу, тараажы бурдуу бо чугула ажил-агый кампаниянын темпини дургедиринче, оош шынары ажилдиринче кичээлгеини хун бурдуу кууштерини чурдугула. Бо ажилды чедишкенини доозары — бистин республиканың кезде ажил-агый ажилдакчыларынын мурунда туруп турар уугу соругуларын кууселденин чедиш алырынын демисели болур.

Чоокта чаа Тес-Хем район Советиниң өтчөттүг сессиясы болуп ардеген. Районнуң кууекчи комитетиниң чыл иштинде чорудуп келген ажилынын түнеленини дугайында илеткели район Советиниң кууекчомуунуң даргазынын оралакчызы И. В. Чыдыгыр кылган.

Районнуң ажил-ишчилери бутту совет ажилдир-биле бир домей СӨКП-ини ХХII сьезининин болган ТК-ини соолту болуп ардеген Пленумнарынның шийтишери арин амдыларга боттандырышкан, Совет эрге-чаргырын 50 чыл оюн таварыштыр чамдык чедишкенин чедиш алганын илеткелди демдегелен. Районнуң колхозтары болган «Тес-Хем» совхоз юбилейлик чылда кезде ажил-агый продуктуларын бутдурерин конулетпешпаан, эрт, сүт саларынын куруне планын оюп, 1-де кууселдене. Эртен чылдык деназарга район 50 тонна ээтин, 466 центнер сүтту куруне хойтуу саткан. «Чодураа» колхозунуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы (эр-гелекчи эш М. Евзан), № 1 хойнуң бригада (бригадир СӨР-иниң Дээди Советиниң депутаты эш И. Давыдуев), «Ак-Эрик» колхозунуң хойнуң бригадалы (бригадир эш Д. Ланаа), «Тес-Хем» совхозтун Эртен сүт-бараан фермазы (ардегелчиз эш В. Дирчин) бо ажил-агый чылдында эки коргустулгенин чедиш ап, муракчы коллективтерге санадып турар. Хойжулар Тыва АССР-иниң Дээди Советиниң депутаты М. Сувандин, И. Чамзын-оол, Д. Ланаа, С. Хайын, С. Дегер-оол олар төрүрү 100 хойдан 90—101 хурагынни медин алган. Саначылар Д. Давыдуев-Кара, К. Лойгу, С. Берет-оол, Б. Чедей, М. Нурсат, А. Хавак, Л. Ямаа он бир айларын дургустуула 1200—1400 кг сүтту саван алган. Ажил-агыйнын эске-даа алырларында муракчыларын саны озуу турар. Бо бутту чедишкенин Советтериниң депутаттарынын чон ортузунга чорудуп келген организацик ажилын херечилик турар.

Тес-Хем — республиканың мал ажилдыг районнарын болгусун. Ындыг болзажок районнуң колхозтарында, совхозунда малдык баш санын естурениниг база он кижичетпес продукциянын алырнын тазазы-биле ажил чылдык-на чогуур негелдеге чедир тургустуунай келгенни сессияга санал берген депутаттар шийдиш шугумчулаан.

1966 чылдын январь 1-ден бо чылдын декабрь 1-ге чедир уеник дургустууда ажил-агый эвес, эр-харыскага чок чорутуп хараазы-биле он бир муң ажил мал олуп хараан. Мал ажилдыга муракчы аргаларын ажилгаар хемчегелер чорутуунай турар. Малдык уең-отчөдун шын эвес тургузуп, малга быжыг чем-сууруну белеткееп албай турар чорук четистерини кол чылдыгаачуулар ажил-агыйларын удурутукчулары тускай эртемнигерден шыныгы негелденин тургустуунай келген.

Мал ажилдында четистерни чугулап тура, районда кезде ажил-агый эргелелиниг бодунуң мурунда салдыган соругуларын кууседир шийдавайн турарын айтыр херек. Эр-

Джужутту бедидериниң үндезини

ССРЭ-ниң Кезде ажил-агый министрствозу Чон Сибиряк муракчы колхоз, совхозтарында тарыалга эзелчегиниң иштиндеги ап турарынын дуржулгазын нитизи-биле өөрешин көргөн.

Черин чогуучалыг ажилгаарга ажил-агыйга кайсы херек ажилдыг Красноярск крайнын Илан районуунуң «Красный хлеб» колхозунуң чикээден козулган. Ында тарыалга эзелчегиниң иштиндеги ап турарынын дуржулгазын нитизи-биле өөрешин көргөн.

Тарыалга шолуунуң тургузуу иштинде болганга, кол кулдуура — чазын чажар кылаал-эс баштай дээр түнеленде болуп кулдуура тараан шаддерге үргүзүчү тарыттылар. А чагай джужут, алырнын чикээдин оод, Союгу он чылдарын дургустууда ол ажил-агыйга ажаан алган кылаалас джужуд гентарга овааштыр 18 центнерден ашкан.

Иркутск областың Алдмы-Удэ районуунуң «Тигант» кезде ажил-агый ардеген ажил-ишчилер бедик түнелденин база келип ап турар. Ында тарыалга эзелчегиниң иштиндеги ап турарынын дуржулгазын нитизи-биле өөрешин көргөн. Шыра аротууларын тургустунган. Олар аротууларын тургустунган. Олар аротууларын тургустунган. Олар аротууларын тургустунган.

«Коммунтуд» септеге-тудуг эргелелиниң столар чедир Федор Харитонович Зотов хей чылдарын дургустунду удурутуп турар. Ол чугуле эки бригадир эвес, боду дуржулгазы столар Федор Харитоновичиниң бригадасы эртен ноябрь айның планын 118 хуу куусеткен.

ЧУРУКТА: Ф. Х. Зотов.

О. КОДУР-ООЛДУҢ ФОТОЗУ.

Пассажиры АТБ-инде

Кызылдың пассажирлер автотранспорт бугурууге беш чылдык ийги чылдык планын далааларын хууза бестинде кууседир дош чолуаачыларын, септечилерин, слесарыларын болган кондукторларын арамын социалистик чарышты бедик негелденин организастаан. Оң түнелени ай, квартал санадып үргүзүчү үндүрүп турарындан бо коллектив эки коргустулгенин чедиш ап, муракчы автотранспорт организациларынын иштинде боу берген.

Пассажирлер автотранспорт бугурууге эртен айнын планын далаалган ажил куусетпешпаан, 21 муң 600 литр бензинни камнап алган. Камнагага дээш демисели бутту бригадалар аразыга калбарып, эртен он бир айлар дургустууда 98 муң 800 литр бензинни камнаан. Автотранспорт коллективинин ажил-ишчилериниң арамында муракчыларын саны өскөн.

Пассажиры АТБ-инде ай, квартал планынын үргүзүчү кууседир турарай хой. Чинг Тасеян, П. Сергеев, автобус чолуаачылары И. Касеков, В. Ревинков, В. Никифоров, В. Ладнов оларны демдегээр чугула. Бо шийте пассажирлерин негелденин ак септедилг кууседир турарлар.

Ажил-агыйнын ийи-бээр, ырак-уаакка аршикан чоңуу сөөртүп турар чинг таксистериниң болган автобустарын апаа туруусун чок ажилдарына слесар септечилериниң уугу-хуузуу база уугу. Мында септечилерин сесарларын участоктарга уекен. Олар боттары участок айлы-биле арамында чарыштып, оң түнеленин доктамаал үндүрүп турар.

Септечилерин чарыштыг № 3 септеге участогу (бригадир Валентин Калвин) ноябрь айны планын 126 хуу куусеткен, септечилериниң мурунку одурунда чоруп олар.

С. ТАМЧАЙ.

„Шынын“ материалдарының изи-биле

Тываның чамдык колхозтарынын болган совхозтарынын мал ажилынча специализастаашын чоруп турар. Чикээ, сүт бугуруенин анык биче фермаларны эктир уганышкынын кылдыр деп организастап турар.

«УТНА 25 чылды» совхозтун Чаш-Тал сүт-бараан фермазынын бөлүк ажилдакчыларынын чагазын редакция алган. «Бистин фермазысты Бор-Бай-Арыгте көмүрү дээнге чешээрешпей тур бис. Ферманың девискэри малдын оларын болган ажилдакчыларын амырдалыга таарычалыг чер» — деп, ул чагаа айткан.

Бо дугайын хынап тодаратыс дээш, ул чагааны Улуг-Хем районнуң кезде ажил-агый бугурууге эргеленине шийктин турган. Эргелденин начальниги эш С. Ирманов редакцияга харылааны болза: Тыва АССР-иниң Министрлер Чувуелинин 1967 чылдын июнь 22-деги доктаалы, кезде ажил-агыйн специализастаар дугайын коллективтин хуралына таныштырган. Чаш-Талдың саначыларын Ишти-Хем фермазына ажилдакчыларын дугурушкан.

„Сельхозтехника“ чаа сорулгалары

Бугу-эвеледен «Сельхозтехника» каттыжымшыкынын ажилдакчылары Октябрьдин социалистик Улуг революциянын 50 чыл оюнга алдар кылдыр алган, бедиктен социалистик хуузагаларын куусеткен. Улуг байырага чылдында үш муң ажил септеге чедирин чарткан, уедег болуп коргузугу 440 ажил садге баазаларын организастаан.

Колхоз, совхозтарга «Сельхозтехника» куужу-биле чеди муң ажил мал фермаларын механизастаан. Чер-черде каттыжымшыкынын специализастаашын ортирлар ажил-агыйларын шынаа шаддерин болган олардын ажилдикте, эми эртер тулаа-шыгыт чедирин курган, хоруушенин чугулайдырган. Он ажилдарын ийни хемчээ 90 миллион гектар чымчак чер андарганындал ашкан.

1968—1969 чылдарда бутту республикаларга бедидер болган аргаттар содур чус-чус чаа пунктуларын тургузары төлөвилеттинген. Автомобильдериниң техниктиң ажаалдынын четизини калбарыры кордунген. Садг четизинге чыктыр аргыштарынын чарыгалдарын улам кызырыгаче уганган хемчегээр төлөвилеттинген.

Келир чылдын колхоз, совхозтарга материал-техниктиң херекчилерин төвүздөн арга-биле чедир баарын оянтчак калбарыч чоруп ужураг. Мал фермаларын комплекстиг механизастаар ажилды калбак хемчегээр чоруткан турар.

(СЭТА).

КОНТРОЛЬДУҢ КҮЖҮ

Ужен беш хой-нитичи акциячилер Туранның амырдал кандырылга комбинадында улусчу контролга дуузалар бөлүктүн ажилына идекпей кирешип турар. Валуткуч удурутукчу — мебель цехини начальниги, коммунист эш Ахмадулин. Он четистер-биле иштеш чок, шыгыны негелденин кижичетпес. Бөлүктүн ажилын бугурууге богулап баш шийткештирилген баш бугурууге бодурбазыныч угандыр-

ган. Канды-бир четпес чүвө илереп келир болза, ону узамдыктыра берейн. доран-на шийтирилээр.

Чыл эгезинден бээр улусчу контролдуң бөлүк бугурууге талазы-биле сөй үнүшүниери кылып, хыналдыны чоруткан. 1967 чылдын март айда тууйбу цехин ажилга кийир талазы-биле белеткел ажилдарын, деригелерин тургусканын хынаан ажилгыч болган. Контролдериниң не-

гелденин бугуура тууйбу хейил бастыра престин ишкертин солаан болган муңдуктарын эрин долгандыр демисел кыларын куусеткен.

Улусчу контролдериниң бөлүк бугурууп үндүрүп турар продукциянын шынарыча кичээлгеини салган. Ынчалыг шак мынды хыналдыны рейдини чазаныр болган даарыны чехтерге, а ол ишканы, эки дилдир чеге чоруткан. Оң түнелени бугурууп үндүрүп турар продукциянын шынары экижээ, херекчилериниң-даа, тудугуларынча талазындал хомудал үндүрү бээр чорук болбастаан.

Комбинатта материалдарын канчаар ажаап кадалган турарын талазы-биле үш удааын хыналдыны кылган. Моң мурунда комбинаттын хер-

минин иштинге металлдар болган металлдан кылган кылычтар, эске-даа чүүдөр кайы хамаанчор, ажил чеге, харчакса, ол-шакка даара берген чыктылар турган. Улусчу контролдер металл болган кылычтарын шынаа, кадалаар тускай складты туттурай база боттандырган.

Комбинаттын чех бурдуунда — мыш дилер пилорамала, чазаналга черинде, мебель цехинде, даараны чехте, ийиш участогунда болган тууйбу цехинде тус черин улусчу контролдер болуп чеге шудургу ажилдыг. Дора-Аскырынын маш участогунда мастер эш Бортиков баштаа бөлүк база эки ажилдан турар. Моң мурунда херекчилер дилжичтер материалдарын шынарынын багыныга хомудап тур-

ган. Он ийиш уаакта участогунда чудуктары кайы хамаанчор кезер чүүдөр тургулаан. Контролдериниң бөлүк шак ол четистерин чабыдарын чедиш алган. Ам ук участогун ажилчыларын ийи белеткээр планын ай санады ажил кууседир апарган.

Ол ишканы даараныр чехтин улусчу контролдер болуучу ажилды жеску. Ында бөлүктү хоочун ажилчин Антонина Андреевна Смирнова баштап турар. Чагы киришкени дааранычларын бугуруен продукциянын чамдык шынарына хомудаар турганар. Ынчалыг өөктерини эвес илгенге, тигерини эми авес дааранында дээш он-даа эске. Дуржулгагы быжыкчы Антонина Андреевна бугурууп үндүрүп продукция-

нын шынарын бедидер дээш элөөн ажилдарын чоруткан. Ам бо цехтин адрезинге хомудал кирбестөөн.

Улусчу контролдериниң ажилына бөлүктүн кезигишери идекпей киришпешпаан, канды даала алып болуп, ийи-лап-лап чүүдө кирдирер. Он чикээнге мебель цехиниң чазанычкы эш Никифоровтун ажилын кирип болуп. Бир-деп баш чус ажил сандайларын үрей кылган эскерген.

Улусчу контролдуң ужен кижичетпес бугурууге бөлүк комбинаттың чедишкенин ажилдарына боттуп дуза чедирин турары өөрүчүг.

Е. ДАРТАН-ООЛ.

Джужуттун эрук изенчилери

ВИЛЬЮС Литваның агрохимиктери республиканың тарым чедириниң иштиндеги доосан. Хоруун картограммаларын бутту колхозтар болган куруне ажил-агыйлар алган. Тускай эртемнигер чедишкенин ийи ажилгаар болган бир миллион 600 муң гектар болду чугулайдыр талазы-биле сүмелерин берген.

КОЛ КИЧЭЭНГЕЙНИ МАЛДЫ ӨСТУРЕРИНЧЕ

Тожунуу — 62,7 хуу болуп турар. Ол болган эске-даа чедир бугуруучу бугулар ам-даа инвестер арамында хөвээр, оларды чогуруу-биле чегерлей турар. Бугуларын шынаар ажилгаарга, олар ажилдаан элекке үнө бээр, а ол чорук малдын кымыраа чорупу конулетпешпаан чедир. Чамдык ажил-агыйларда бугуруучу бир бугага оянажыр инвестин саны хой болуп турар, чикээлээр. Улуг-Хем районда бир бугага 86, Бик-Хемде — 81, а бутту республикада — 74 инек оянажыр турар. Эдержелге үнелде Бай-Тайга, Эрэн, Тес-Хем, Овур районнары кошкарлар чедишес тургулаан.

Ийи дугуруе, ажил-агыйларын, районнарын хой нуруузу ол-бо чылдыгаан-биле депшигалды арга-тартип боозадылга чорутпай турар. Тарып боозадылга талазы-биле республикада 3 стапция бар-даа бол, оларда мөөнө-вези бугуруучу бугуларын чугуле 50 хуузу ажилгаатынын турар. Районнарда байдал ийишчил? Тарып боозадылга талазы-биле планын Барыш-Хемчин район мийиктиги бола мал талазы-биле чугуле 31 хуу, Тес-Хем — 56, Чон-Хемчин — 67 хуу куусеткен эске-даа мынды чиктеерин чорутуу болур. Хойларын тарып боозадырында байдала база-ла мынды. А Тес-Хем болган Эрэн районнарын ажил-агыйларын тарып боозадылга чорударында шуут ойталаан.

Кыс назарларын эдержелдеге кийрериче эвеш кичээлгей салдынын турар. Току району оларын чугуле 52, Эрэнге — 56, Бай-Тайгага — 63, Тацдыга — 75 хуузу эдержелдеге кирген. Бо бутту чүгө чедиргенде дээр, декабрьн 1-ге чедир инвестиниң болган казыраларын 29,5 хуузу кызыр болган, а хойнуң 17 хуузу кызырал азы 72,3 муң хураган чедир алынды.

Төрүр малдарын чарыгалын ийи эвес чорудуп турар чүүдөр ажил-агыйларда хой. Чикээлээр, бо чылдын 9 айларын дургустууда республиканың колхозтары болган совхозтары 7760 инекти эртен джааганга, ол болза төрүр инвестиниң 21 хуузу-дур. Ол хуу Эрэнде 55, Овурде — 35, Улуг-Хем, Танды, Каа-Хем районнарыда — 23 хуу чеди турар.

Малдын олу хорууныга удур демисел ам-даа кошкан. Мындыг саннары көрөзө: бо чылдын 11 айларын дургустууда 68,5 муң баш мал өлгөн, ол дээр бо чылдын 3,4 миллион рубльдин чедир алдымай барганы ол-дур.

Малдын баш санын естурениге бир кол чүү-төрүр чус башка овааштыр малдык чаш тэуун болдунар-да хой-биле камгалаар алыр болур. Ындыг турбуе, бо талазы-биле байдал республикада дыка четпес.

Бо чылдын кыштагылаанынын алыр, чамдык ажил-агыйлар эртен алыр, мал чикениң талазы-биле байдал бо чылдын бир

че дээр-даа бол, кыштагылаанынын эгезинден бээр колхозтарда болган совхозтарда 7700 ажил баш ийи-бурт мал өлгөн. Кыштагылаанынын эртен ийи айын дургустууда Тес-Хем районда муң ажил, Улуг-Хемде база ол хере болган Бай-Тайгада — 870 ажил баш мал өлгөн.

Соолту уеде чедир-де Бик-Хем, Овур, Эрэн, Бай-Тайга, Тес-Хем районнары саар инвестиниң кадарышпаан, оларын базаалаарына белетнейиш турар, чамдыкта олар даштыга хонтулар. Ындыг чоруктун түнелениге инвестиниң төрөн бызаалары кошкан болгулар оортан малдык чаш төлдериниң олу хорууны көвүдээр.

Мал казыраларын тудуу багай чоруп турар. План бугура бо чылдын 41 муң хой турар 82 казыралы тулар турган, ынчалыгын чугуле 53 казыра болган. 3574 бызаа турар бызаа казыраларында чугуле 600 башка туука, а инвестерге хамаарыштыр 4066 башка казыра тулар турган болза, чугуле 510 инекке туткан.

Мал ажилдында зоотехниктиң уең-бездер болганга, эске районнары ону барык чорутпай турар. Ажил-агыйларын тускай эртемнигер зоотехниктиң ажилды эгиздеп кийр ийи-лап, хари-даа ажил-агый айттырыгаче шыныгы турар таварылга хой. Моң хараазыла малдын уксааны-дылга шынарын бедидер талазы-биле ажил кайда-даа кошкан.

Чөвүлө хурал бо четистерин айтканга, ону уузкаар, мал ажилына ийишчил малдын баш санын естуренин планын чугулажыкка кууседир талазы-биле кандыг хемчегелерин алаа чогуруун тодаргай айткан, шийтирин үндүрөн. Бо хуннерде кол кичээлгей салыр чүвө—малдык чаш төлдерин бурун камгалап алыр дээш демиселери болур. Бо талазы-биле ферма, бригада, колдан бугуруунда байдалдык кандыг турар турарын сайгарып көөр, зоотехниктиң уеңтуу эки чорудуп турган, мал ооздакшынынын, тарып боозадылынын, сүт саалдызынын талазы-биле байдалы ай, хари-даа декада санады билеп ап турган, чедир кылдынаан чүүдөрүн алаа үндөшлөөт эдер хемчегелерин доктамаал алы турарын чедиш алыр ужураг. Чоюкчу хуннерде малчылар ортузунга бо айтканын чүүдүлгө болбайтыр семинарларын чорудар.

Келир чылдын январь 1-ге чедир эл уганышкынын малдык фермаларын, бригадаларын, колхоздарын тускай уең ажилды доозар, манна кадарычлар талазынча ойна ичөөлгөйлө салыр.

Чер-черде партия совет организациларынын удурутугулазы-биле республиканың кезде ажил-агый органдары боттарынын мурунда салдыган соругуларын кууседир шийдаар дээрине чөвүлө хуралды киркичиликтерин бодыткан турганар.

Чаа чыл интервьюзу

ТӨӨГҮНҮҢ ТУРАСКААЛДАРЫ

Азия динтин төп ортузунда турар Тыванын девискээри төөгүнүң хөй санын аям-бүрү тураскаалдары-биле көчүрүп байлаа. Кижик төрөлгөнүн төөгүзүнүң барык бүгү үч-чаадырына чамаларың турар бо тураскаалдарга эрте-бүрүңү үлериң турлаг-суурлары, хорум-базырыңары, буга-арыктары, хаяларда, көкжө-лерде чурумалдар болган би-жиктер, хоорайгыш-шак-шо-лоор, хүдөр век үезинде эг-лөш ортаа вектерге чедир ка-зымал байлактарың тып ай-турган чертер болган чөс, то-ла, дөмбөр эвандырап турган пешкаларың артыкчыларың дөш өскө-даа чүдүр хамар-лаңың. Тыва улустун болган олар-ның буруңгу өгбөлөрүң эр-кен бай төөгүзүң кереклеп турар чамдык тураскаалдар чыкка бистин чуртта эвс даш-тыкыда оза сургажаан. Төп Азияның ортаакы вектер үези-ниң культурамың бир дээди чедишкени болур хаяларда база көжөөрлө буруңгу турк-башкы кижик шийтелининиң үнелик тураскаалдарың са-шыкта көрүр. Ол бижиңтерин чүгө бистин чуртувуста эвс, а ол шыкка өскө-даа хөй-хөй чурттарда өрмөндөп шийчи-леп, өөренип турар. Бистин республиканың девискээринде казып шийчелетинген чамдык чаа эрага чедир 5-3 вектериниң базырыктарында тымгалылаан уран кымыл алдын херекселер болган каасталгалар Ленинградта Эр-манга деп бүгү делегейде ай-дар-сурагылы улау мүйезиниң алдын эр-херекселер шыг-жаар тускай халыкта делегер-тиген. Бижиңтик көжөөрлөр болган өскө-даа чамдык эр-кен үезиниң эр-херекселери Минусинскинин, Красноарски-нин, Томскинин дөш чурттуг өскө-даа музейлеринде бар. Тываның ортаакы вектерде чурттап чоран чамдык ай-мактарың сууржуң амыд-

аралың бир-ле дугаарында ба-дыккан көргүзүп турар, өртө-пейиң кадырган туубудан бол-гаш дойдан туткан ханалар-гыг, улустарың «Малгаш-Бажын» деп адап турар хоор-айгыштарың база бир үнелик тураскаалдарың бирээ-ле. Оон мыйаң бо чыккан Кы-ада болуп эркен бүгү-деле-гей делегейинге бистин чур-тувустан аппарип делегер тур-ган археологтур тураскаалдар-ның аразында Тывадан казып шыккан материалдарың бар болганы база-ла сонуурагыч. Бо бүгү, үстүңге санап ай-тыкканымыс даш век үезинде көрүлгөн, чоокка чедир үелерге хамарың хөй санын аңгы-аңгы тураскаалдарың тып шийчелди. XX дөшөк че-дир үзүк-бижиң чок чораян тыва улустун эркен төөгүзүң өөрениринге калчаар-даа аажок үнелик материалдар бо-лур. Тыва төөгүзүңүң бирги томун кодууда-ла археолог-тур материалдарга үндөшпөп өгүжөң чорук ол тураскаал-дарың кангамчык үнелиги херечален турар. Бистин рес-публиканың девискээринде ту-рар тураскаалдарың шийчиле-п өөренип мурнуу. Сибириниң, Ортаа болган Төп Азияның чамдык бистиниң улустарыңиң төөгүзүн улам ханы биларин-ле, өскө-даа аажок болуп турар. Ол бистиниң чүгө дөргө Тываның чону шаг-үдөн бээр ко-жыңа хөбө болган чоок кавы-зынга чурттап чоран улус-тар-биле ханы харылаалыг чораян. Оон девискээри—Төп Азияга тургустууну турган аям-бүрү көшкүн аймактар каттыгышканырың болган баштайгы феодалдык ку-рундаларың составыга кир-тир турган. Тыва төөгүзүңүң орус, тыва дилдерда парлатының үнүч келгени номчукчуларга кан-чаар-даа аажок улуг өөрүнүч белек. Ыдың-да болза ол баштайгы номда, ылангыч болур аяңар. Мынчанга бистин шийтирлеттимизин айтыр-

аажык чомтары төөгүзүң тураскаалдарың улуг-дөшөк ажи билди, оларын эр-теме ажилдары-биле камнап кадалаарың херезинге идиңкейди киржери түдү-дүгү түдөүгө дөргөн ултас ужурун. Бистин чуртувуста төөгү-зүн болган культураның ту-раскаалдарың бүгү човуру өй-чүзү болуп болган куртсониң камгаладыла турар. Октябрь-ниң социалист Улуг револю-цияның тышкының соода кап-ла айлар эртенде, 1918 чылдын апрель 14-те Улус Комиссарларың Чөвү-леки В. И. Ленинниң ол са-гыны «Республиканың турас-каалдарың дугайында» деп тускай декретти үндүргөн. Коммунист партияның бо-лган Совет куртувунун үндө-шкөн улуг баштыкчысы В. И. Ленин төөгүзүн болган культураның тураскаалдарың камгалап кадалаарың херезинге база шак мындыг улуг сагыш човаашканын салып чораян-дыр. Совет чаак төөгүзүн бол-ган культураның тураскаал-дарың камнап, кадалаарың үнелик талазы-биле оон дараа-зында-да чыдарың азың каш чыгарың болган доктаа-лыңың база чүдүргүзүң. Ылангыч СССР-ниң Министр-лер Чөвүлелиниң 1948 чылдын октябрь 14-де үндүргөн, бе-гүңге чедир боттанып турар доктаалың төөгүзүн болган культураның тураскаалдарың камнап, кадалаарың херезинге аң чорудары республиканың Министр-лер Чөвүлелинге, крайлар, областар болган кодоо суур-лар Советтериниң күрески комитеттеринге дааскан. Ол-ла доктаал-биле культу-раның тураскаалдарың кам-галаарың дугайында дүмү-лү бадылаан. Ол дүмүңүң «Археологтур тураскаалдарың камгалаарың» деп бөүлүдө: «Археологтур тураскаалдарың тарымын,

Чаа чылга таварыштыр бистин номчукчуларывыска изиг байыр чедирген бо чагааны РСФСР-нин улустун артизи. Күрүне шанналдарың лауреады, композитор Ваню Ильич МУРАДЕЛИДЕН алган бис. Бо чылын чогаалдыкы ажил-ишке бодунуң чедишкениңерин болгаш келир чылда планарың чугаалап бээр бистин корреспондентилеривис оон дилээң.

«Эргим чуртташтарың-ениңктер! Келир Чаа чылга таварыштыр силерге чүрентин эң ханызыңдан изиг байыр чедирген болгаш амыдарыңга азс-кеңитинг, эң өөрү-күдүг болууларың күзээрин чөпшөзөр көрүр!» 1968 чыл тайбың тургузукчу болгаш чаагы үлө бүүдүрениң чылы болуң! Чаа чылды шүптүвүс күш-ажылың болгаш чогаалдыкы белектеринг үтүп турар болган бис. Мээн москвалык-ахтерин композиторлар Улуг октябрьның 50 чыл оюнга баралганга, чогаалдыкы ажил-иниңиң дөрткү көрүлүдизинге ам база белеткеңин турар. Россия Федерациязының композиторлар швейцарияны ийги сьездисинин ажитыңарыңга баралганга ол көрүлүдизин концерттер Москвага болгаш Москва кавызыңга келир чылдың январьда, февральда, март-та болур. Совет Эвилели биле Францияның улустарың аразында най-ралдың дугайында темага хамарыштыр драматургтар Виктор Винни-ков, Владимир Храйт алар-биле кады мээң бижиэн сөвүгү чогаалдарың бирээзи — «Москва—Париж—Москва» деп оператаны Совет күрүнениң алдарыг байырлаа онга тураскааткан бис. Ону баштай-ла келир чылын Совет Армия биле Шериг-Далай Флодунуң юбилей хүнеринде чыңа көргүсетин турар деп идегелдиг мөң.

Фото В. Матионов биле А. Ковчовуу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Күштүг шуурган

Каспий далайга он бир баял күштүг шуурган келгеш, далай нефтичлериниң «калгалыңдан» кошкак чөр тыппаан деп, Бакудан СЭТА-ның корреспондентизи дыпнаткан. Шуурган келир дей берген дугайында ай-шаанда мээң алган, олар анаа удуз тургунда белеткеңип ап шыдаан. Нефть тывызыңын даштан бүткен тураларыңга чалгыс-ла тывыш чөй сандан үмөкөң. Ажилдар графиги өзүгүр алып чоруп турар. «Шкавал» деп камтал судуноо баштайгы мездони өзүгүр дуза чедиринге белен турган. Ажык далайга тудуз тургукан тывыш чери хоорайнын ажилчилери дун-хун оналганыңга немей Каспийнин 400 тонна кара алдынын тыпкан. «Кандыг-лаа ондак болбайн. Ты-выш биеги-ле денкеңинге хөвээр арткан» — деп, Каспий нефтичлери-ниң каң деп ортулуктарыңдан мээң келген.

ЧАА ЧЫЛГА

Октябрьның 50 чылын байырлап эрттирген бистин үлүстүзүң күш-ажылың болгаш ийди-лик өөрүң киришиниң ам-даа бедни. Юбилейг чылды үлөп, 1968 чылды уткуп алырын олар ба-за-ла ол бедни көдүрүлүшүн-биле эрттир деп турар. Ийн-ле чимекти көрүл. Найзыс-даа Чөөн-Хем-чи райондан. Бо районунуң «Большевик» колхозуңуң ажил-инчилери культурулуг амыдарлар чуртталга, аажы-чаң дөш шынал-ла эни демисе-жил турар. А Чаа чылды канчаар эрттир деп турарлар? Колхоз төвүңге улуг алка турар. Чунгулар дош шөлү база мындыган. Шыды-раачылар маргылдаары болур. Чаа чылдыг бүдүзүңдө малчынарга байырлыг телеграммалар баар, оларның уруларыңга болгаш боттарыңга белектер база чедиртир. Колхозта агиткулубригада малчынарга солун концертти баралгадыр. Клубна оюн-тоглаа, концерт болур. Спорттук чамдык хөвирлеринге маргылдаалар база болур. СЭП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтун ди-рекциясы, партия, профсоюз, комсомол органи-зациялары Чаа чылды малчынарга байырла-дырыңың солун хөвирин бодап алган. Бир-тээ малчынар ол хун чалгыс черге шүптү чыгып шыдаас чүвө болганда, оларны шагаалаштырар. Ол үедө белек-селек-даа, байыр Чедириниңине-ри, телеграммалар-даа болур. Оларга кыска кон-церттер, оюн-тоглаа, маргылдаалар шагаачылар барган аалдарга манат турарың чугаажан. Чаа чыл — 1968 чылдыг шагаазы бүгү-ле черлерге каас-ноя, амак-хагыг, солун болуң!

Ёлка кудумчуларда

Ам бо хүнерде Улуг-Хем районунуң «Улуг-Хая» совхозу-нун Аргы-Бажы суу-рунда кудумчу ор-тузунда чигир-но-гаан ёлка турупкан. Салбырның ажал-ишчилери юбилей-лиг чылды төлөптиг үдээрлер. Чаа чыл-дын дүңезинде кы-ба национал клуб-оюннарның маргыл-даазы эртер. Д. АРАКЧАА.

БУЛУТТАР КЫРЫНГА БОЖААН

«Эйр-Лиджа» ашаккомпанияның «Аларина» деп самолёду Дем-Москва—Лондон аразының элээлине жүдүрүшүңүң кылып чорган. Казан агаар кораблы, декабрьның 24-ге, Шереметьево аэропортка зонун турба, оңу санитар машинасы четкилей манат турган. Чүү болганам ол? Самолёт Актюбинск зоорайны кырында II муң метр бедик ужуң чораян. Ол үедө самолёттун пассажири, Дезде моол элчин чериниң ажилдакчызыңың кадыбы Пурес Селингенич эди аары берген. Ол шөгө ийди доктор Пра-кош Азрараа дуза чедирип кирипкен. Оон эки-турары дуулашканы—самолёттун улаачылары Гомсалиев, Алыбаров, аялган чурттуг элчи есст-гали Л. Дюбен олар болган. Божун турган неге пассажир буруу дуза чедирерин болап турган. Аэропорттун ажилдакчылары чаа төрттүңдөн дүңгө чөрек аймак белекке бербишкен, чымыл чоорган-биле оран алаш Москваңың №9 божудыга бажының чоруткан. Аас-кежиңиң чыгы болаш чени аэропорттун бөжүрүн ажи-чи И. К. Гораченко болган дүргөн дуза чедир-риниң ажици М. Г. Антонова олар үдөн чораян. Чаш уруунун денгизи 3 килограмм 400 грамм, дүүн дурту 52 салтыметр болган.

ЭДИЛЕЛ ЧОК ЭТТЕР

Хөлөзилел пунктузу деп чүл? Ол дээрге, чоңуну материалдыг байлалын көдүрүңгө улуг дуулаачы-дыр. Ол пунктудан кижик чөп чуур машинаны, телевизорну, пиниону, соодукчу-ну, боону, фотоаппараты, ааж-ымшты, даяарың машинаны болган оон-даа өскө эдилел херекселерин тур үениң иштинде амыгалаар дээш, оон өртөңгө каш көпөкч ийикте азы акша төлөш, ап болур. Тур үе дээр-ге, бир хонуктан ийн-үш чыл-даа че-дип бөлүр хемчөл-дир. Чижээлээрге, көздөдөн Кызылда бир кижик чедип келген дижик. Азияның чүрө өл-дөксиниң чанынга чурукка тыртты-рып алысказы келир болза, ол хөлө-зилел пунктуздан фотоаппараты алган, болуу өскө кижиге тырттыр-каш, шийканын ужулаш, фотоаппараты дедиң алып бар. Ол дээш хөлөзилел — 15—20 хире көпөкч. Чок болза мындыг чимекти көрүп болур. Кызылдын хөй чурттакчылары хөлөзилел пунктуздан телевизорларын алган. Тодаразыңга — 21 кижик. Ол шыккап, соодукчуларың база. Оларның хөй кезин ол эрттерин ам бир чыл, ийн чыл уай эдилел турар. Ам-лаа ол хире үениң иштинде эдил-елсээр болуларда, туралар-дыр, эдилелер. Чүгө ай санында чогуур хөлөзилел төлөрүн утшанар. Эттин элей бөриден котларга күрүңе эдилезин дөш берип каан-дыр. Магалың-да аа! Партия болгаш Совет чаак чоңуну чаагы чоруунга бо хире улуг сагыш салып турар-дыр. Ол дээш хире чоңуну өөрүп четтиргени илеретип турары чөп болган ханы уткалыг. Кызыл хоорайга хөлөзилел пункту-зуңуң тургустуңаныңан бээр ам дөрт чыл өтпүп турар. Ол эвээш эвес үениң иштинде найысылалдыг хөлө-зилел пунктузун амылал чурттакчы-ларга наарымчалыг кылдып тургузуп шытаваан болган ам-даа залаш-кан. Бо бүүдүң чылды иштинде пунктуңун ачы-луазың чүгө чан-гыс муң хире кызылчалар көргөн.

хөп-чурунар бо-ла болгай! Надежда Петровна сазыңга бир-ле түвени би-жиң шапкан: — Силерни шагла-ла мапаан машина чөсүр—дээр. — Кайы, чоңу чедирип бээр транспорт чок чөп бээр,—деп, «Чок» дээринден корга-корга, айтырар силер. А Надежда Петровна кээргел чокка ийн дакпыр: — Чок, чок ийин—деп каар. Улуг тынган, хөп чуур машинаны экин-чир кырынга салган, автобус доктар чер кайда сен дээш, үнүштер силер. Бир квартал, ийн квартал, «ийн чартык...» Хөп чуур машина деп чүвө шыкка-ла аар болур-дурам, деп сүг бо-дагылар силер. Автобус доктар чер. Чөдө болур, автобус чедип келир. — Бо чүтк сөөртүр машина эвек-тир! Автобус чоруй баарды, силер чаас-каан артынар. Ам канчаар кижик бээр силер? Билбес мен. Чалгыс-ла түвени эки билер мен: хем кызылында турар хөлөзилел бажыныңе катап ис бас-са силер. Өөпөр ээзилең-даа, тамшы-көрүштерингер-даа мынар барды, эл аларын сүмөлөсө силер. Өрмөң дай! Мен хөлөзилел пунктузунга чөдө бээрим, мында Красноармейская ку-думчузунда чурттап оран Мария Ни-колевна Кононенко хөп чуур машина хөлөзилел ап тур. Мерген узаныңың угбай шапакчыгаш сөөртүп алган болду. — Бо пунктузда хөөргө салыр че-чектери көргөш, дораан хонуну бак-сырай берди. Мээң төреим кижиниң өлгөңдөн бээр үр эвес үе эртен — деп, ол болу-ла чуугалап үнүп келди. Кудуртун бодалы кыл болбайн аан. Хөөргө салыр чөкөк шыңыр чө-дө хөлөзилел пунктузун чангыс черге тургузар деп бодалды «шы-рак-да» баштыг кижик сүмөлөс боор. Хоорайнын хөлөзилел пунктузу чылда 500—600 рубльдыг а бир ай-да дөртөн рубльдыг эр-херекселди

хөлөзилел бээр планың. Пункт ол—ажылы-биле чуугалаарга — хө-дөш планың дөрт чыл улаштыр күтү-сөй шыдаваан. — Декабрь айның планыңга база-ла чегей-ле бээр бис—деп, пункту-нун эргелекчиси чуугалады. — Бир эвес силерниң бо пунктулар хоорайнын дал ортузунга турган болза, планыңар ыракта ажы күү-сеттир болган Кызылдың чурттак-чыларыңга көчүгү-ла таарымчалыг болур ийик—деп кадым. — Совет Эвилелиниң хөй-хөй хоорайлары чораян мен. Мээң, бисте шыккап, кылдыг-кызык черде ту-рар пункту черде таварышпаан. Бисте транспорт чөгү база багай—деп, ол чуугалады. — Надежда Петровна, силер соң-гаар хоорайларың хөлөзилел пункту-ларың хөйү көргөн болгай силер. Оларнын ниңти хөвирин каныг бо-лур-дур? — Кызыл шыккап, улуг эвес хоорайлары бөжин ийн-үш хөлөзилел пунктулары бар болуп чорду. А бис чалгыс пунктувустун бөжин ажилын экижиңди шыдаас-тыр бис. Дарга-бошккаларга сүмө кадалга, илди-г-мындыг дээш, чыдаган каккаш ту-рар. Бистин чаныныста бо ийн ажи-гы чыл иштинде эң турар чараш бажың б.-дыр. «Биске беринер, амыгала-ың» деп чадан каанымыс кай. Хөлөзилел пунктузунун эргелек-чиси-биле чуугалашкан, мындыг түнмөлдү үндүрүм: бир эвес Надеж-да Петровна Данилованың киярпн туура саналарың чөптүг барымда-лаар болза, эдилел чок эттер чурт-такчыларга болуңуң аажыктымын до-раан көргүсө бээр. Иянчанга бо та-лазы-биле Кызылдын амылал-хан-дырылга комбинатынын директору эш Бархатов номчукчуларга хары-лап бээр ужурул.

Ойнап алышкыннар 1947 чылда үндүргөн Күрүне-ниң 3 хуулуг удулуг иштиги чээлизиңиң сөөлүгү 120-ш ой-наашкыныңың таблицасы үн-дөңдөн бээр 10 хонук иштинде Кызылдың ажаалга кассалары чоңуну ойнап алганы 4840 рубльди төлөп берген. Аас-ке-жиктилерниң аразыңдан эш таблицалар-биле шүүштүрбейн чораннар. Ам ол облигацияла-рыңга солуп алыр дээш кел-геш, муңдунга үнүгүлээн бугу 120 кол болгаш 40 немелде ой-наашкынарның таблицалары-биле шүүштүрүп көөргө, В. Су-ханова 1000 рубльди, Л. Ка-занцева 500 рубльди ойнап ал-ган болган. 1947 чылдың 3 хуулуг обли-гациязыңың ойнаашкыңга та-варышпаанарың ажаалга кас-салары 1966 чылдың 3 хуулуг удулуг иштиги чээлизиңиң облигацияларыңа солуп берип турар. Оон дараазында тира-жы удавас болур. А. МЕЛЬНИЧЕНКО, Кызылда № 7173 төп ажаалга кассазының эргелекчиси.

Ойнап алышкыннар Ф. П. Михеев 500 рубльди, В. А. Грудничин, Н. М. Земля-кова, И. Ф. Зайцев олар 100—100 рубльди ойнап алганыр. В. П. Суханова биле Л. И. Казанцева олар, облигация-ларың садып алза-даа, оларын жиктилерниң аразыңдан эш таблицалар-биле шүүштүрбейн чораннар. Ам ол облигацияла-рыңга солуп алыр дээш кел-геш, муңдунга үнүгүлээн бугу 120 кол болгаш 40 немелде ой-наашкынарның таблицалары-биле шүүштүрүп көөргө, В. Су-ханова 1000 рубльди, Л. Ка-занцева 500 рубльди ойнап ал-ган болган. 1947 чылдың 3 хуулуг обли-гациязыңың ойнаашкыңга та-варышпаанарың ажаалга кас-салары 1966 чылдың 3 хуулуг удулуг иштиги чээлизиңиң облигацияларыңа солуп берип турар. Оон дараазында тира-жы удавас болур. А. МЕЛЬНИЧЕНКО, Кызылда № 7173 төп ажаалга кассазының эргелекчиси.

Реукациянын АДРЕЗИ

Кызыл, Шетинкин — Гравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОНУР: Редакторун 24-63, редакторун ораакчыларының 35-24, 25-38, харысчалыг секретарының 23-35, партияң амылал кылдыңың 23-54, агитация болган пропаганда кылдыңың 37-13, кээз ажал-агыг кылдыңың 21-47, үлөтүр кылдыңың 22-64, чагаа, ажилдык болган кодоо корреспондентилер база совет тургузуң болган амылал кылдыңыңиң 21-27, иштиги информация кылдыңың 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларың 27-41, Солун келбейн барганда 32-75 телефонго долгаар. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиңиң чанында парлага эргелекчиси типографиясы. (Кызыл Шетинкин — Гравченко кудумчузу, 1). ТС—01411.

КИНО ДЕНАБРЬ 29-ТА «НАЙРАЛ»: «Аренаже орун» 10, «Вий» 12, 2, 4, 5, 45, 7, 30, 9, 15 шактарда. «КАА-ХЕМ»: «Пьер шагдазың амылалдыкы» 2, 30, «Чалың назын-ның дөрт арны» 4, 30, 6, 30, 8, 30 шактарда. «ЕНИСЕЙ»: «Өлүм чок чоруктун соода үш хонун» 10, 2, «Дүлгүүр» 12, 4, 6, 40, 8, 30 шактарда. «ВОСТОК»: «Француз мамин чаныңга» 3, «Душтуктар-дулгуяңтар» 4, 50, 8, 30 шактарда.